

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті представлено основні особливості дослідження в галузі історії педагогіки, а саме: часовий чинник, територіальна належність, неможливість використання емпіричних методів наукового дослідження, комплексне використання методологічних підходів. Розглянуто проблему створення концепції історико-педагогічного дослідження. Розкрито сутність дефініції «концепція» як міждисциплінарної категорії у філософії, соціології, психології та педагогіці. Зазначено, що у сучасній педагогічній науці склалася полісемантична традиція трактування категорії, що вивчається. Представлено функції (гносеологічна, креативна, організаційно-спрямовуюча, систематизації, функція розуміння і детермінації інформації тощо) та основні вимоги до означеного феномену. Концепцію історико-педагогічного дослідження розглянуто як систематизований конструктивний задум наукової праці та цілісну систему взаємопов'язаних концептів історико-педагогічного пошуку. Розкрито та схарактеризовано три взаємопов'язані концепти дослідження: методологічний, теоретичний та технологічний.

Ключові слова: історико-педагогічне дослідження, концепція, методи історико-педагогічного пошуку, методологічні підходи, методологія, педагогічний експеримент.

© Панасенко Е.А., 2016

Вступ. Сучасні глобалізаційні й інтеграційні світові процеси у політичній, економічній, соціокультурній та духовно-моральній сферах життя людини зумовлюють кардинальні зміни в новітній педагогічній теорії й практиці, стають одним із визначальних факторів актуалізації вітчизняного історико-педагогічного процесу, зокрема щодо розвитку теорії та практики експерименту. Адже важливою умовою продуктивного розвитку сучасного педагогічного експерименту є дослідження його історичного становлення шляхом абстрагування від суб'єктивно-персоналістичного погляду та виявлення об'єктивно-ідеального значення цього феномену як результату тривалого процесу його еволюції.

В умовах світової та європейської консолідації зростає значущість збереження національної самобутності й одночасного взаємокорисного збагачення та обміну з іншими освітніми традиціями. Разом з тим вивчення й актуалізація творчої спадщини попередніх поколінь дозволяє забезпечити єдність і наступність історико-педагогічного процесу. За таких умов зростає вагомість досліджень, в яких розглядаються теоретичні питання та узагальнюється досвід організації і проведення педагогічних експериментів як одного з видів дослідницької діяльності.

Концептуальні положення методології педагогіки та історії педагогіки розроблено відомими сучасними вітчизняними й зарубіжними вченими: О. Адаменко, Л. Березівською, С. Бобришовим, Л. Ваховським, Н. Гупаном,

Н. Дічек, М. Євтухом, С. Золотухіною, І. Ісаєвим, Г. Корнетовим, В. Лутаєм, З. Равкіним, М. Розовим, В. Сластьоніним, О. Сухомлинською та ін. Теоретичні положення в галузі методології та методів науково-педагогічного дослідження висвітлено у роботах Б. Гершунського, Ю. Гільбуха, С. Гончаренка, М. Дробнохода, В. Загвязинського, Л. Кайдалової, Т. Кожухової, В. Краєвського, В. Курила, С. Савченка, М. Скаткіна, В. Тушевої, Є. Хрикова та ін. Наукові розробки в галузі методології та методики психологічного експерименту представлено працями Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Виготського, П. Гальперіна, О. Леонтєва, Б. Ломова, В. Нікандрова, К. Рамуля, С. Рубінштейна, С. Максименка та ін.

Метою статті є теоретичне вивчення методологічних засад створення концепції історико-педагогічного дослідження.

Завдання статті полягають у висвітленні теоретико-методологічних основ побудови концепції історико-педагогічного пошуку з проблеми експерименту в науково-педагогічних дослідженнях в Україні 1943–1991 рр.

Специфіка історико-педагогічного дослідження. Історико-педагогічні праці, порівняно з дослідженнями в інших сферах педагогічної науки, характеризуються певними специфічними особливостями. Серед них потрібно відзначити такі: часовий чинник (досліджувані явища, процеси стосуються певної епохи, що зумовлює інтеграцію педагогіки та історії), територіальна належність (об'єкти історико-педагогічного

дослідження вивчаються у межах певного регіону, країни тощо), неможливість використання емпіричних методів наукового дослідження (анкетування, спостереження, експерименту та ін.), комплексне використання методологічних підходів (застосовується не один, а кілька методологічних підходів, що дає змогу аналізувати, оцінювати і повною мірою розкривати зміст об'єкта історико-педагогічного дослідження).

Ефективність і раціональність наукового пошуку безпосередньо залежать від концепції дослідження, де представлено методологічний апарат дослідження, сутність якого визначається сучасним розумінням методології як: 1) науки про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності у різних сферах теорії та практики; 2) сукупності принципів, засобів, методів та форм наукового пізнання. Визначення оптимальних і необхідних методологічних підходів та методів історико-педагогічного пошуку відбувається з урахуванням предмета й завдань наукового дослідження. Серед розмаїття сучасних методологічних підходів і методів дослідник добирає найбільш ефективні, здатні забезпечити результативність наукової роботи. Їх вибір безпосередньо залежить від ціннісно-цільових, методологічних установок і концептуальних орієнтирів науковця.

Сутність поняття «концепція». У контексті досліджуваної проблеми її теоретичний аналіз та осмислення вимагають розгляду дефініції «концепція». У філософії та соціології це поняття використовується для визначення системи поглядів, способу розуміння (Малініна В., 2003, с. 220) або «системи поглядів, що виражає певний спосіб бачення, розуміння, трактування будь-яких предметів, явищ, процесів» (Осипов Г.В., 1998, с. 144). У «Новій філософській енциклопедії» зазначено, що концепція — це термін, який виражає або акт схоплення, розуміння та осягнення смислів у ході мовного обговорення і конфлікту інтерпретацій, або їх результат, представлений у різноманітності концептів. Концепція пов'язана з розробленням та розгортанням особистого знання, яке, на відміну від теорії, не отримує завершеної дедуктивно-системну форму організації. Елементами концепції є не ідеальні об'єкти, аксіоми та поняття, а концепти — стійкі смислові згущення, що функціонують під час діалогу і комунікації. Концепції формують певний комплекс. Кожен її елемент корелює не з об'єктом, а з цілісністю особистісного досвіду. У ХХ ст. концепцію пов'язували із символізацією особистісного перцептивного досвіду через уяву (С. Ленгер), через метафору (Х. Блюменберг), через систему тропів (Х. Уайт) (Стьопін В.С., 2001, с. 308–309).

У психології поняття «концепція» трактується як «внутрішнє уявлення про будь що» (Кордуелл М., 1999, с. 149).

У сучасній педагогічній науці склалася полісемантична традиція, в межах якої поняття «концепція» тлумачать як:

— майже все, що вказує на конструктивну функцію мислення: процес створення теоретичних побудов, окремі етапи цього процесу та розумові продукти, тобто «концепція» прирівнюється до «концептуалізації» — концептуалізації мислення, свідомості, процесу;

— вихідні положення, принципи, настанови («концептуальні положення», «концептуальні принципи», «концептуальні настанови»);

— вказівки на той чи інший рівень знання, який є соціокультурною, світоглядною, методологічною передумовою науки («концептуальний рівень», «концептуальна форма»);

— усе те, що вказує на процес формування системи наукових понять (концептів);

— все те, що вказує на ескізний характер теоретичної новизни, коли під концепцією розуміють своєрідну сполучну ланку між науковою гіпотезою та теорією, або, навпаки, виявляє індивідуальні способи теоретичного аналізу та стилю мислення;

— те, що характеризує практичні аспекти творчості, віддзеркалює ті чи інші елементи, підпорядковані єдиному задуму індивідуального або колективного пошуку розв'язання поставленого завдання (Бобришов С.В., 2006, с. 224–226).

Найчастіше поняття «концепція» асоціюється із поняттям «система». Деякі дослідники повністю ідентифікують поняття «концепція» і «теорія», для інших — це синоніми, а для деяких учених — це є поняття одного порядку, проте нетотожні. Концепція, як правило, — це «неповна», «нестрога» теорія, яка часто має особистісне начало, тобто зумовлена особистістю її засновника (Грицанов А.А., 2001, с. 505).

У сучасному педагогічному словнику концепція трактується як система взаємопов'язаних поглядів на ті або інші явища, процеси; спосіб розуміння, трактування яких-небудь явищ, подій, центральна ідея будь-яких теорій, головна думка (Рапацевич Є.С., 2001, с. 346). Сучасні науковці педагогічну концепцію визначають і як теоретико-методологічну, і як емпіричну систему поглядів, міркувань, ідей, що зумовлює цілісне розуміння та інтерпретацію педагогічних явищ та процесів, розкриває їх сутність, структурно-змістові особливості, механізми й загальні правила їх цілеспрямованої реалізації, організації та перетворення, операціонує передбачені в них зміни через розкриття технологічного шляху перетворення (Бобришов С.В., 2006, с. 232).

Функції концепції. Уточнення сутності категорії «концепція» потребує більш глибокого аналізу функцій та основних вимог до цього феномену. Крім гносеологічної, креативної, організаційно-спрямовуючої функцій, концепція виконує роль

систематизації, розуміння та детермінації інформації. Вона має містити динамічне начало, яке висвітлює джерела, механізми та напрями її розвитку, відповідати іншим методологічним вимогам, бути:

— концепцією за своїми змістовними параметрами та ознаками, тобто відображати особливий, раніше не реалізований спосіб розуміння, трактування та висвітлення явищ, відповідно до яких концепція і розробляється; містити нову, оригінальну (порівняно з раніше розробленими) ідею, на підставі якої вибудовується система знань про об'єкт концепції; замикати в собі провідний задум і конструктивний принцип;

— цілісною, не мати протиріч, тобто всі сукупні елементи повинні відповідати єдиній теоретичній і методологічній платформі й перебувати у взаємозв'язку;

— обґрунтованою, тобто виходити з реального стану справ, містити оцінку педагогічної діяльності, відповідати рівню соціальної, практичної та наукової значущості, спиратися на досягнення базових стосовно концепції галузей науки, відповідати принципам діалектичної логіки, специфіці об'єкта та предмета дослідження;

— визначеною та викладеною в системі понять досліджуваного об'єкта (Бобришов С.В., 2006, с. 229–230, 234–235).

Отже, ми розглядаємо концепцію історико-педагогічного дослідження як: 1) систематизований конструктивний задум історико-педагогічного дослідження або систему провідних ідей, які утворилися в результаті певного способу розуміння та трактування історико-педагогічного явища, феномену, процесу; 2) цілісну систему взаємопов'язаних концептів історико-педагогічного пошуку, які сприяють досягненню його мети.

Концепція історико-педагогічного дослідження. Концепція дослідження проблеми експерименту в науково-педагогічних дослідженнях в Україні 1943–1991 рр. ґрунтується на розумінні педагогічного експерименту у двох площинах: 1) багатовимірною й множинною феномену педагогічної науки й практики, що став законодавчим продуктом їх розвитку, та 2) емпіричного, комплексного, новаторського методу, який об'єднував увесь спектр наявних методів наукового дослідження й еволюціонував у руслі передових традицій і прогресивних тенденцій розвитку вітчизняної педагогічної науки й практики.

Концепція дослідження охоплює три взаємопов'язані концепти, що сприяють реалізації його мети.

Методологічний концепт відбиває взаємозв'язок і взаємодію різних методологічних підходів дослідження експерименту в науково-педагогічних працях в Україні 1943–1991 рр. — системного, парадигмального, історичного, культурологічного, антропологічного, аксіологічного, герменев-

тичного, феноменологічного, що дозволяє відтворити цілісну й системну історичну реконструкцію генези педагогічного експерименту в досліджуваній період, виявити витoki становлення й розвитку експерименту у вітчизняній педагогічній думці другої половини XIX — першої третини XX ст. з урахуванням якісних зрушень у змісті програм і методик експериментування.

Теоретичний концепт представляє обґрунтування експерименту як спеціального методу наукового пізнання, що розвивався на ґрунті фундаментальних досліджень соціальних, культурних, духовних детермінант еволюції суспільних та освітніх явищ, знань із різних галузей людознавства — філософії, соціології, психології, педагогіки тощо. Становлення наукового педагогічного експерименту в галузі навчання й виховання учнів загальноосвітніх шкіл показано як складний шлях подолання суперечностей між новаторським характером концептуальних ідей і підходів до його конструювання та реальними можливостями їх практичного втілення в умовах системи освіти радянської доби, а також як органічне поступове включення педагогічних експериментів у навчально-виховну практику загальноосвітніх шкіл України 1943–1991 рр.

Генеза педагогічних експериментів відбувалася в контексті соціально-економічних, культурно-освітніх перетворень і розвитку сутнісно-змістового потенціалу вітчизняної педагогічної науки та практики радянських часів, що втілювалося в розмаїтті типів, моделей, змісті програм і методик педагогічних експериментів у галузі виховання, навчання та методик викладання шкільних дисциплін. Експеримент розвивався на принципах історизму, цілісності, комплексності, динамізму, об'єктивності, педагогічної ефективності тощо. Експеримент розглядається як самостійний, ефективний метод наукового дослідження, здатний вирішувати масштабні питання функціонування й реформування загальноосвітньої школи, знаходження шляхів розв'язання багатоаспектних проблем навчання та виховання школярів.

Технологічний концепт передбачає розроблення алгоритмів вивчення та аналізу експериментів з питань виховання, навчання й методик викладання шкільних дисциплін, відображених у науково-педагогічних дослідженнях українських учених радянської доби, способів інтеграції та репрезентації результатів цього аналізу. Проблематика педагогічних експериментів визначалася з урахуванням конкретних аспектів розвитку педагогічної науки та навчально-виховної практики досліджуваного періоду, різних поглядів на роль освіти в житті людини й суспільства загалом, що дало змогу розглянути педагогічний експеримент як мобільний і міждисциплінарний науковий метод. Здійснюючи дослідження генези експерименту в науково-педагогічних працях

в Україні 1943–1991 рр., спираємося на положення про те, що на певних історичних етапах учені застосовували різні типи, моделі й методики педагогічних експериментів, які водночас реалізовували єдине завдання — перевірки істинності теоретичних положень та здобування нових педагогічних знань.

Висновки. Зважаючи на зазначене вище, ми дійшли висновку про те, що концепція дослідження складає базис історико-педагогічного пошуку, основу його наукового апарату. Вона дозволяє всебічно вивчити і проаналізувати досліджувану історико-педагогічну проблему становлення та розвитку педагогічних експериментів у вітчизняній педагогічній науці й практиці (1943–1991 рр.), виходячи з вивчення сутності та взаємодії буття і свідомості, розглянути явища в розвитку та взаємозв'язку. Комплекс методо-

логічних підходів (системний, парадигмальний, історичний, культурологічний, антропологічний, аксіологічний, територіальний, герменевтичний та феноменологічний), система методів наукового пошуку (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, типологізація, інтерпретація, моделювання; логіко-історичний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, хронологічний, метод періодизації; монографічний метод, метод основного масиву, вибірковий метод; наукометричний аналіз, контент-аналіз), понятійно-категоріальний апарат дослідження орієнтували нас на науково обґрунтований, міждисциплінарний підхід до вивчення педагогічних експериментів у світлі ретроспективного аналізу, оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми і визначення перспектив її розвитку.

ДЖЕРЕЛА

1. *Бобрышов С.В.* Историко-педагогическое исследование развития педагогического знания: методология и теория : монография / Сергей Викторович Бобрышов. — Ставрополь : СКСИ, 2006. — 300 с.
2. *Кордуэлл М.* Психология. А–Я : словарь-справочник / М. Кордуэлл ; [пер. с англ. К.С. Ткаченко]. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. — 448 с.
3. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд ; науч.-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. — М. : Мысль, 2001. — Т. III. — 692 с.
4. Новейший философский словарь / [сост. Грицанов А.А.]. — Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. — 1280 с.
5. Современный словарь по педагогике / [сост. Рапацевич Е.С.]. — Мн. : Современное слово, 2001. — 928 с.
6. Социологический энциклопедический словарь / [ред.-координатор Г.В. Осипов]. — М. : Издат. группа ИНФРА М-НОРМА, 1998. — 488 с.
7. Философский словарь / [общ. ред. В. Малинина]. — М. : Республика, 2003. — 575 с.

REFERENCES

1. *Bobryshov S.V.* Istoriko-pedagogicheskoe issledovanie razvitiia pedagogicheskogo znaniia: metodologiya i teoriia [Historical and Pedagogical Research of Pedagogical Knowledge: Methodology and Theory] : monografiia / Sergei Viktorovich Bobryshov. — Stavropol : SKSI, 2006. — 300 s. (Russian).
2. *Korduell M.* Psihologiya. A–Ya [A — Z Psychology.] : slovar-spravochnik / M. Korduell ; [per. s angl. K.S. Tkachenko]. — M. : FAIR-PRESS, 1999. — 448 s. (Russian).
3. Novaia filosofskaia entsiklopediia [New Encyclopedia of Philosophy] : v 4 t. / In-t. filosofii RAN, Nats. obshch.-nauch. fond ; nauch.-red. sovet : V.S. Stepin, A.A. Gusejnov, G.Yu. Semigin, uch. sekr. A.P. Ogurtsov. — M. : Mysl, 2001. — T. III. — 692 s. (Russian).
4. Noveishii filosofskii slovar [Newest Philosophical Dictionary] / [sost. Gritsanov A.A.]. — Mn. : Interpresservis; Knizhnyi Dom, 2001. — 1280 s. (Russian).
5. Sovremennyi slovar po pedagogike [Modern Dictionary on Pedagogy] / [sost. Rapatsevich Ye.S.]. — Mn. : Sovremennoie slovo, 2001. — 928 s. (Russian).
6. Sotsiologicheskii entsiklopedicheskii slovar [Sociological Encyclopedic Dictionary] / [red.-koordinator G.V. Osipov]. — M. : Izdat. gruppa INFRA M-NORMA, 1998. — 488 s. (Russian).
7. Filosofskii slovar [Philosophical Dictionary] / [obshch. red.V. Malinina]. — M. : Respublika, 2003. — 575 s. (Russian).

Панасенко Э.А.

КОНЦЕПЦИЯ ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье представлены основные особенности работы в области истории педагогики, а именно: временной фактор, территориальная принадлежность, невозможность использования эмпирических методов научного исследования, комплексное использование методологических подходов. Рассмотрена проблема создания концепции историко-педагогического исследования. Раскрыта сущность дефиниции «концепция» как междисциплинарной категории философии, социологии, психологии и педагогики. Отмечено, что в современной педагогической науке сложилась полисемантическая традиция трактовки исследуемой категории. Представлены функции (гносеологическая, креативная, организационно-направляющая, систематизации, функция понимания и детерминации информации и т.д.) и основные требования к этому феномену. Концепция историко-педагогического исследования рассмотрена как систематизированный конструктивный замысел научной работы и целостная система взаимосвязанных концептов историко-педагогического поиска. Раскрыты и охарактеризованы три взаимосвязанных концепта исследования: методологический, теоретический и технологический.

Ключевые слова: историко-педагогическое исследование, концепция, методы историко-педагогического поиска, методологические подходы, методология, педагогический эксперимент.

Panasenko E.A.

CONCEPT OF HISTORICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH: METHODOLOGICAL ANALYSIS

The article deals with the problem of creating the concept of historical and pedagogical research. The basic features of research on history of pedagogy, namely the time factor, territorial identity, inability to use empirical methods of scientific research, comprehensive use of methodological approaches are presented. The essence of the definition of "conception" as an interdisciplinary category in philosophy, sociology, psychology and pedagogy is exposed. It is noted that in the modern pedagogical science a polysemantic tradition of interpretation of the researched category was developed. The essence of the category "concept" interpreted as theoretical and methodological, empirical system of views, arguments, ideas that leads to complete understanding and interpretation of educational phenomena and processes, reveals their essence, structural and content features, tools and general rules for their organization. The functions (epistemological, creative, organizational, systematization, understanding and determination of information) and basic requirements for this phenomenon are presented. The concept of historical and pedagogical research was considered as a systematic constructive plan of historical and pedagogical research and a coherent system of interrelated concepts of historical and pedagogical search. Author determined and exposed three interrelated concepts of research: methodological concept (reflects the relationship and interaction of different methodological approaches to research experiment in scientific and pedagogical work in Ukraine), theoretical concept (presents experimental study as special method of scientific knowledge, developed on the basis of fundamental research, social, cultural, spiritual determinants of the evolution of social and educational events, knowledge of the various branches of human nature), technological concept (involves developing algorithms for the study and analysis of experiments on education, training and methods of teaching school subjects reflected in scientific and pedagogical research of scientists of Ukrainian Soviet era, methods of integration and representation of the results of this analysis).

Key words: historical and pedagogical research, concept, historical and pedagogical methods of search, methodological approaches, methodology, pedagogical experiment.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2016

Прийнято до друку 23.02.2016